

MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALAR SO‘Z BOYLIGI VA ULARNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Abdusalomova Nargiza

Jizzax Davlat pedagogika *universiteti* Maxsus pedagogika
(Defektologiya) logopediya mutaxassisligi 2 kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarni sog‘lomlashtirish, ularni sog‘lom tengdoshlari qatoriga qo‘yish, ijtimoiy, moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash va mustaqil hayotga tayyorlash, idrok etishi va tafakkuri, aqliy va ruhiy holatlarini atroflicha o‘rganish va mavjud turli darajadagi muammolarini bartaraf etish kabi masalalar bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: aqli zaif bolalar psixologiyasi, nutq, idrok, o‘yin, tasviriy faoliyat, pertseptiv harakat, didaktiv o‘yinchoqlar, tafakkur, tafakkurning rivojlanishi

KIRISH

Maktabgacha ta‘lim va tarbiyaning davlat standarti «Maktabgacha ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son [Qaroriga](#) asosan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta‘lim-tarbiya berish hamda qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida maktabgacha ta‘lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog‘lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta‘lim-tarbiya jarayoniga samarali ta‘lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma‘naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta‘lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta‘lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog‘lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etishdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi”ning ijtimoiy sohani rivojlantirish yo‘nalishida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini va nogironligi bo‘lgan shaxslarni har tomonlama manzilli qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan alohida e‘tiborga asosan «Ta‘lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirish birinchi darajali vazifamizdir».

Bugungi kunda ta'lim tizimida juda katta ko'lamda va keng miqyosda olib borilgan va izchil davom etayotgan o'zgarishlar, islohotlar samarasi yaqqol namoyon bo'lib turibdi. Alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarning ta'lim olish jarayonini isloh qilib borish, rivojlanish darajasidan qat'iy nazar har bir davlat va jamiyat oldida turgan muhim masaladir. Shuningdek aqli zaif bolalarning so'z boyligini rivojlantirishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish ham hozirgi dolzarb masalalardan hisoblanadi.

So'z boyligini rivojlantirishda shaxslararo munosabatlarning shunday ko'rinishidirki, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan o'zaro ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, o'zaro axborot almashadilar, birbirlariga ta'sir o'tkazadilar, birbirlarini his qiladilar, bir birlarini tushunadilar. Shuning uchun so'z boyligini rivojlantirishda ijtimoiy psixologik hodisa sifatida ijtimoiy turmushning barcha sohalarida ishtiroq etib, hamqorlik faoliyatining moddiy, ma'naviy, madaniy, emotsional, motivatsion qirralarining ehtiyoji sifatida vujudga keladi.

So'z boyligini rivojlantirishda muvaffaqiyatining negizi shaxsning ruhiy dunyosi, ehtiyojlari motivatsiyasi, harakter hislati, individual tipologik xususiyati, qobiliyati, e'tiqodi kabi insonning fazilatlarini, sifatlarini namoyon bo'lishi, rivojlanishi hisoblanadi. So'z boyligini rivojlantirishda tashqi ta'sirlar, namunalar asosida o'zini o'zi tuzatish, qayta tarbiyalash, shaxsiy imkoniyatini ruyobga chiqarish uchun puxta zamin hozirlaydi, komillik sari yetaklaydi.

Mana shu imkoniyat aqli zaif bolalarda yetarlicha shakllanmaydi. Chunki ularning nutq boyligi va diqqati sog'lom bolalarga nisbatan cheklangan holda rivojlanadi.

Aqli zaif bolalarning so'z boyligini rivojlantirishdaga kirisha olmasligi psixologik muammo sifatida tavsiflanadi. Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarda so'z boyligini rivojlantirishdaga uchun logopedlar bola bilan muloqotni o'rnatish talab etiladi.

Buning uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish tavsiya qilinadi:

1) hamqorlik faoliyatida, so'z boyligini rivojlantirishdalar tizimi orqali so'z boyligini rivojlantirishda jarayonining barcha a'zolari o'rtasida insonparvarlik munosabatlarini tashkil qilish, emotsional muhitni his qilish imkoniyatini yuzaga keltirish;

2) so'z boyligini rivojlantirishdada ichki munosabatlar tizimida har bir a'zoning qulay pozitsiyasini ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish;

3) bolaning so'z boyligini rivojlantirishda xususiyatlari, usullari, shakllari to'g'risidagi axborotni egallashga oid maxsus mashg'ulotlarni uyushtirish;

4) shaxslararo munosabatlar va so'z boyligini rivojlantirishda usullariga mo'ljallangan ishbilarmonlik o'yinlari, interfaol o'quv muhitini yaratish.

A.V.Zaporozhets va M.I.Lisina ishlarida ta'kidlanishicha, bolalarning kattalar bilan so'z boyligini rivojlantirishga kirishish ehtiyoji 5-6 yoshgacha bir nechta bosqichlar tarzida rivojlanib boradi:

- 1) e'tibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo bo'ladi;
- 2) kattalar bilan hamqorlik qilish ehtiyoji tug'iladi;
- 3) avvalgi barcha ehtiyojlarga kattalar tomonidan hurmat qilish ehtiyoji tug'iladi;
- 4) maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada atrofdagilar bilan o'zaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi.

Aqli zaif bolalarda so'z boyligini rivojlantirishda ko'nikmalarini rivojlantirishda tarbiyachilar o'z nutqi ustida ishlashi, imo-ishoralalar, mimika, pantomimika kabi noverbal so'z boyligini rivojlantirishda vositalaridan foydalanish.

Shu sababdan aqli zaif bolalar so'z boyligini rivojlantirishdaga kirishish jarayonida, boshqalarga o'xshamagan urinishlari bilan atrofdagilarning e'tiborini jalb qiladi, bu esa ularning so'z boyligini rivojlantirishdaga kirishish istagini so'ndiradi va aqliy rivojlanishining orqada qolishiga olib keladi.

Alohida yordamga muhtoj, xususan, aqli zaif bolalarning so'z boyligini rivojlantirishdaga kirishish ko'nikmalarini shakllantirishda pedagogik korreksion ishlarining tizimli olib borilishi talab etiladi.

Aqli zaif bolalarga asosan quyidai kommunikativ ko'nikmalar taqozo etiladi:
notanish insonlar bilan aloqa o'rnatish ko'nikmasi;
o'zgaralar yonida o'zini tuta bilishi orqali yaxshi ta'assurot qoldirish ko'nikmasi;
o'zgalarning qiziqish va his tuyg'ularini tushunish ko'nikmasi.

Aqli zaif bolalar so'z boyligini rivojlantirishda jarayonida katta muammolarga uchraydilar, aksariyat bolalarning ruhiy rivojlanishi sekinlashadi. O'rta va og'ir darajadagi aqli zaif bolalar nutqiy so'z boyligini rivojlantirishda qilishga qodir emaslar. Aqli zaif bolalarda mustaqil ravishda mavzuni tushunishidagi qiyinchiliklari axborotni saqlab qola olmaslikka olib keladi. Aqli zaif bolalar nimagadir qaratilgan harakatlarini so'z orqali ifoda qilishga harakat qiladilar. Asta sekinlik bilan ularda diqqatni jamlash, eslab qolish va boshqa erkin jarayonlar shakllanib boradi. Sezilarli darajada o'zini va atrofdagilarning gapini tushuna boshlaydi. Shuning uchun tarbiyachi so'z boyligini rivojlantirishdaga o'rgatish ish turlaridan samarali va tizimli foydalanishi talab etiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Aqli zaif bolaning xususiyati shundaki, uning psixikasi qoidaga bo'ysunmaydigan sharoitlarda, anomal taraqqiy topish jarayonida shakllanadi. Aqli zaif bola sog'lom tengdoshlaridan shu bilan farqlanadiki, uning ilgarigi tajribasi va rivojlanishida bundan keyingi psixik kamol topish uchun zarur shart-sharoitlarni tashkil etuvchi mexanizmlar

hamda psixik jarayonlar shakllanmagan bo‘ladi. Shunday qilib, Aqli zaif bolaning umumiy psixik taraqqiyot darajasi odatdagi sharoitlarda uning maktabgacha bilimlari, ko‘nikma va malakalarni ongli suratda egallashini ta‘minlay olmaydi. Yetakchi faoliyat uning psixik jarayonlari va shaxsiy hususiyatlarida eng bosh o‘zgarishlarni taqozo etibgina qolmay, balki uning o‘zib borishida yaxshi ko‘rsatkich hamdir.

Inson qaysi tilda so‘zlamasin, o‘z fikrini so‘z bilan ifodalaydi, chunki ular o‘zaro jins uyg‘unlikkaega. A. Navoiy til kishini hayvondan ajratuvchi yagona belgi deb qaraydi.

“Ma‘nosiz so‘z-so‘z emas, balki qandaydir tovushlar yig‘indisidir. Umuman, bunday so‘z tilda yo‘qdir. Faqat hayvonlarning ma‘nosiz bo‘kirishidan, qushlarning ma‘nosiz chug‘urlashidan inson tili (nutqi) o‘zining ma‘no ajratish xususiyatiga egaligi bilan ajralib turadi” – deb ta‘kidlaydi. U o‘zining “Mahbub ul-qulub” asarida shunday deydi: “Til muncha sharaf bila nutqning olatidur va ham nutqdirki, gar nopisand zohir bo‘lsa, tilning ofatidur...” ya‘ni, til shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir, agar u o‘rinsiz ishlatilsa, tilning ofatidir.

Abdulla Avloniy ham “Bolalarda fikrlash iqtidorini hosil qilishda fikr tarbiyasi benihoya zarur va muqaddas vazifa” deb ta‘rif berar ekan, so‘zlashuv odobiga alohida diqqat qaratadi. Adib bolalarni har bir so‘zni ma‘nosiga ko‘ra talaffuz qilishni avval o‘ylashni, so‘ng uni o‘z meyorida gapirishni, nutqning doimo go‘zal va ma‘noli bo‘lishiga erishish yo‘llarini ko‘rsatib, o‘zgalar so‘zini diqqat bilan tinglash uquvini tarkib toptirish zaruratini qat‘iy ta‘kidlaydi.

Ko‘rinadiki til va nutq inson ma‘naviy kamolotining muhim omillaridan sanaladi. Har qanday madaniy jamiyatning burchi va vazifasi nutq kamchiliklariga ega bo‘lgan jamiyat a‘zolariga o‘z vaqtida malakali yordam ko‘rsatishdan iborat. Bolalar nutqini maktabgacha yoshidanoq to‘g‘rishakllantirish ustida ishlash hayot talabidir.

Ana shularga bog‘liq ravishda biz tadqiqotimiz mavzusini “Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar so‘z boyligi va ularni rivojlantirish texnologiyalari” deb belgiladik.

XULOSA VA MUNOZARA

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar so‘z boyligi rivojlantirishda pedagogik, psixologik, metodik adabiyotlarda ishlanganligi darajasini o‘rganish;

muammo bo‘yicha mavjud tadqiqotlar asosida ta‘kidlovchi va ta‘limiy tajribasinov ishlari metodikasini ishlab chiqish;

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar so‘z boyligi va ularni rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni tashkil etilgan mashg‘ulotlarni kuzatish va tahlil etish;

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar soʻz boyligini oʻyin texnologiyalardan oʻrganish yordamida uni rivojlantirish imkoniyatini oʻrganish;

ilmiy manbalarni oʻrganish metodlari: umumiy va maxsus pedagogik, psixologik ishlarni oʻrganish; maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning soʻz boyligini rivojlanganlik darajasini oʻrganish; maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar soʻz boyligini rivojlantirish jarayonida oʻyin texnologiyalardan foydalanishda tashkil etilgan mashgʻulotlarni kuzatish va tahlil etish, bolalarning faoliyatini oʻrganish, umumlashtirish, taʼkidlovchi va taʼlimiy eksperiment.

Aqli zaiflik nuqsonining tuzilishida soʻz boyligini rivojlanmay qolishi kuzatiladi. Aqli zaif bolalar nutqi oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlib uni maktabgacha yoshda rivojlantirish samarali boʻladi agar:

aqli zaif bolalar soʻz boyligini rivojlantirish jarayonida oʻyin texnologiyalardan faoliyatidan foydalanishda har bir tarbiyalanuvchilar intellektidagi muammosining mavjud holati va shaxsiy xususiyatlari hisobga olinsa va shaxsga yoʻnaltirilganlik tamoyiliga rioya qilinsa;

ushbu toifa bolalar soʻz boyligini rivojlanish xususiyatlariga tayangan holda korreksion-rivojlantiruvchi tizimni takomillashtirishga asos boʻluvchi oʻyin texnologiyalaridan samarali foydalanilsa aqli zaif bolalar soʻz boyligini rivojlantirish tizimining samaradorligi taʼminlanadi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI

- 1."Alohida yordamga muhtoj bolalarni tarbiyalashda oila va maktab hamkorligi" Ilmiy-metodik toʻplam, T-2013
2. "Praktikum po psixologii umstvenno otstalogo rebyonka". M., 1985.
- 3 D.A.Nurkeldiyeva, Ya.E.Chicherina "Ilk, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik-pedagogik, logopedik tekshirish" T-2014
4. D.A.Nurkeldiyeva, Z.I.Islambekova "Rivojlanishda nuqsoni boʻlgan bolalar diagnostikasi", T-2013
5. L.R.Moʻminova, SH.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, M.Xamidova, D.Yakubjanova, Z.Djalolova, N.Abidova "Maxsus psixologiya" oʻquv qoʻllanma T-2012-y.
6. Mamedov K.K., Shoumarov G.,.B. Aqli zaif bolalar psixologiyasi. T., "Oʻqituvchi"-1994-y.
7. L.R.Moʻminova, SH.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, M.Xamidova, D.Yakubjanova, Z.Djalolova, N.Abidova "Maxsus psixologiya" oʻquv qoʻllanma T-2012-y.